

УДК 811.161.2-94.09Оріховський
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-2-21>

Ірина МЕЛЬНИЧУК,
orcid.org/0000-0002-5146-9453
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
Маріупольського державного університету
(Маріуполь, Донецька область, Україна) i.melnychuk@mdu.in.ua

Ліна ФІКЛІНЕЦЬ,
orcid.org/0000-0002-8720-2646
студентка II курсу магістратури факультету філології та масових комунікацій
Маріупольського державного університету
(Маріуполь, Донецька область, Україна) linashapranova@gmail.com

РЕНЕСАНСНИЙ ОБРАЗ ІДЕАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В ТРАКТАТІ СТАНІСЛАВА ОРІХОВСЬКОГО «КВІНКУНККС»

У статті проаналізовано трактат С. Оріховського «Квінкункс, тобто візирець устрою Польської держави», зроблено спробу визначити ідейну й жанрово-стильову своєрідність твору, охарактеризувати авторське бачення образу ідеальної держави.

Увагу акцентовано на тому, що трактат Станіслава Оріховського «Квінкункс» є одним із найяскравіших творів доби Ренесансу, присвячених питанням походження та сутності держави, проблемам війни, миру, а також осмисленню форм державного правління. Письменник розвиває власну концепцію державного й суспільного устрою, спираючись на досвід різних мислителів – від античних до сучасних йому, він будує власну теорію державного правління відповідно до устрою тогочасної Польщі.

Трактат складається з двох частин – Квінкункса I та Квінкункса II, які побудовані як діалоги-диспути між автором (Оріховським), папістом (католиком) і євангеліком (протестантом). Назва твору *Quincunx* дослівно означає п'ять унцій (назва бронзової монети, яку карбували за часів Римської республіки); у переносному значенні – п'ять очок, які випадають на гральній кісточці. Автор тлумачить назву як «Компас», в образі якого мислитель утілює головні чинники Польської держави: король, священик, віттар і віра, об'єднані під егідою апостольської церкви. Якщо ж порушити ці засади, зазначає він, держава впаде.

Також у статті досліджено числову символіку твору, а саме символіку числа «5», яке митець вводить у зміст трактату для зображення святості представлених суспільних елементів, ставить еліту Польської Корони, церкву та найважливіші, на його думку, рушії розбудови нації в один ряд із провідними образами християнської етики.

У підсумку зроблено висновки, що твір спрямовано на зміцнення теократичного ладу, магістральною в ньому постає думка, що держава повинна бути цілком підпорядкованою церкві. Також можна стверджувати, що компромісна концепція ідеальної держави відображає власне погляд мислителя на ідеал держави в цілому, письменник залишив у спадок цінні поради й настанови щодо побудови та управління великою об'єднаною державою, які залишаються актуальними не лише для його сучасників, а й для майбутніх поколінь.

Ключові слова: Ренесанс, Квінкункс, Оріховський-Роксолан, ідеальна держава.

Iryna MELNYCHUK,
orcid.org/0000-0002-5146-9453
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology
Mariupol State University
(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) i.melnychuk@mdu.in.ua

Lina FIKLINETS,
orcid.org/0000-0002-8720-2646
Second-year Master's Student at the Faculty of Philology and Mass Communications
Mariupol State University
(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) linashapranova@gmail.com

RENAISSANCE IMAGE OF THE IDEAL STATE IN STANISLAV ORIKHOVSKY'S TREATISE "QUINCUNX"

The article analyzes S. Orikhovsky's treatise "Quincunx", i.e. the model of structure of the Polish state", an attempt is made to determine the ideological and genre-style originality of the work, to characterize the author's understanding of the image of the ideal state.

Emphasis is placed on the fact that Stanislav Orikhovsky's treatise "Quincunx" is one of the brightest works of the Renaissance, it is devoted to the origin and essence of the state, the problems of war, peace, and understanding of forms of government. The writer develops his own concept of state and social system, based on the experience of various thinkers – from ancient to modern to him, he builds his own theory of government in accordance with the system of Poland of that time.

The treatise consists of two parts – Quincunx I and Quincunx II, which are constructed as dialogue-disputes between the author (Orikhovsky), the papist (Catholic) and the Evangelical (Protestant). The title of Quincunx literally means five ounces (the name of a bronze coin minted during the Roman Republic); figuratively speaking, five points that fall on the dice. The author interprets the name as "Compass", in the image of which the thinker embodies the main factors of the Polish state: the king, the priest, the altar and the faith, united under the auspices of the Apostolic Church. If these principles are violated, he notes, the state will fall.

The article also explores the numerical symbolism of the work, namely the symbolism of the number "5", which the artist introduces in the treatise to depict the sanctity of the social elements, puts the elite of the Polish Crown, the church and the most important, in his opinion, the nation's driving forces along with the leading images of Christian ethics

As a result, it was concluded that the work is aimed at strengthening the theocratic system, its main idea is that the state should be completely subordinate to the church. It can also be argued that the compromise concept of the ideal state reflects the thinker's view of the ideal state as a whole, the writer inherited valuable advice and guidelines for building and managing a great united state, which remain relevant not only for his contemporaries but also for future generations.

Key words: Renaissance, Quincunx, Orikhovsky-Roksolan, ideal state.

Постановка проблеми. Українська історіографія потрактовує XV–XVI століття як період утворення національних держав. За умови відсутності держави культурний фактор ставав визначальним у сфері вираження національних інтересів, прагнень і сподівань колонізованих народів, саме він відіграв роль каталізатора в розбудові їхньої національної свідомості. Позбавлена власної державності, Україна в XV–XVI столітті, як, відповідно, і Італія, знаходилася на досить високому культурному рівні. Італійський Ренесанс був лідером Західної Європи, українське Відродження посіло лідерські позиції в Східній Європі, породивши козацьчину і створивши передумови для формування української держави періоду Богдана Хмельницького й Гетьманщини.

До середини XVI століття обмаль відомих пам'яток, котрі порушували б зазначені питання, відповідно, одним із перших визначних політичних мислителів XVI століття, безперечно, є Станіслав Оріховський-Роксолан із його візіями держави та правителя й соціально-утопічними проектами. Хоч С. Оріховський і був вірним підданим держави, що звалася Річ Посполита, але мислив про неї з позиції українця, однак іноді й давалося взнаки етнічно змішане походження мислителя.

Однією з проблем, які цікавили письменника-філософа, й одним із визначальних у суспільно-політичних поглядах С. Оріховського є питання держави, політики та етики. Це питання було близьким і зрозумілим йому, адже сам він активно займався суспільно-політичною діяльністю. Загалом же створений вітчизняними гуманістами комплекс державно-правових ідей становить їх найвагоміший внесок у розвиток тогочасної української суспільно-політичної думки. Найбільшу увагу було приділено питанням походження та сутності держави, проблемам війни, миру, а також

осмисленню найпоширеніших форм державного правління. Одним із найяскравіших творів доби, присвячених цій проблематиці, є, на наш погляд, трактат Станіслава Оріховського «Квінкункс, тобто вірець устрою Польської держави».

Аналіз досліджень. Творчістю гуманіста цікавилися філологи та історики літератури (Д. Наливайко), філософи (Д. Литвинов, Ф. Шевченко), політологи (Б. Кухта, О. Кресін). Історики, зокрема, досліджують його діяльність у контексті історії церкви (М. Плохій, В. Ульяновський, В. Любашенко). П. Сас присвятив декілька праць вивченню проблеми людини та історії у творчості гуманіста, аналізу його державно-політичних концепцій тощо. Торкалися різних аспектів діяльності Оріховського й інші історики (В. Скиба, Н. Яковенко). Тому нині актуальною нам видається можливість, здійснивши літературознавчий аналіз, визначивши стильові тенденції творчості С. Оріховського, увести так його постать в історію української літературознавчої науки.

Мета статті – здійснити аналіз трактату С. Оріховського «Квінкункс, тобто вірець устрою Польської держави», визначити ідейну та жанрово-стильову своєрідність твору, охарактеризувати авторське бачення образу ідеальної держави.

Виклад основного матеріалу. Трактат «Квінкункс, тобто вірець устрою польської держави», присвячений політиці, тобто політичному устрою держави та суспільства, роздумам про її структуру. Учений, вибудовуючи власну концепцію політиці, спирається на досвід різних мислителів – від античних до сучасних йому. Він формує свою теорію державного правління відповідно до устрою тогочасної Польщі.

Трактат складається з двох частин – Квінкункса I та Квінкункса II, які побудовані як діалоги-диспути між автором (Оріховським), папістом (католиком) і євангеліком (протестантом). Назва твору

Quincunx дослівно означає п'ять унцій, тобто це назва бронзової монети, яку карбували за часів Римської республіки; у переносному значенні – п'ять очок, які випадають на гральній кісточці. Автор тлумачить назву як «Компас»: *«А що таке «Квінкункс»? Компас. А що компас показує? Шляхи морські, зорі небесні, вітри сприятливі, порти певні на тому бурхливому морі показує Польській державі. Якщо на нього не зважите, до порту не потрапите, а швидше у Калькуті, аніж удома будете»* (Оріховський, 1995).

У «Компасі першому» ставиться постулат: держава має давати чи брати? І подається засновок: *«Тиран бере, а король дає»* (Оріховський, 1995). Автор, отже, відстоює позиції королівської влади й цілком ворожий тиранії. Указується у творі на роз'єднання в Польщі людей, зокрема, через віру: *«Навіть Бога в Польщі єдиного не маємо, бо по-різному про нього міркуємо і неоднаково про нього віримо. А де відмінність у вірі, там ні любові, ні єдності жодної не може бути між людьми»* (Оріховський, 1995). Сам С. Оріховський як учасник діалогу подається як такий, котрий «людей розбурхав». Цікавим є монолог євангеліка, тобто протестанта, що критикує польські сейми, де панує Практика, тобто власний інтерес перевершує інтерес суспільний. Відповідно, багато знаходиться таких, котрі збурюють державу й мирне життя в ній, щоб у «каламутній воді половити рибу», для чого навіть «землю Руську москві й татарам» відкривають для її розгрому, а саме звідси й постає загроза занепаду Польської держави.

С. Оріховський підтримує цей висновок євангеліка, наводячи як приклад порядки у Венеційській республіці, і підсумовує: *«Не може ні правди, ні віри бути в тій людині, яка, дораджуючи або займаючи якусь посаду в державі, чекає якихось подарунків»* (Оріховський, 1995). Уведені екзекуції, тобто податки від духовенства, підсумовує С. Оріховський, зводять духовенство нанівець, а це передусім руйнує державу. Отже, ті, що бажають позбавити церкву прибутків, прагнуть запалити в Польщі чвари та розбурхати руйнування. Сейми ж мають бути «для збереження і для розмноження вольності громадянської». Невольа ж починається там, де скасовуються вольності. Посли повинні обстоювати справедливість і мир. Засадничих речей у державі не можна порушувати, бо від того вона й занепадає. Відтак у державі архієпископ – батько, а король – син (пізніше цю ідею буде використано православ'ям, яке поставить митрополита на позиції головного вождя свого народу).

Заперечення соціальної несправедливості, гноблення багатими бідних, виступи за демократизацію, свободу, щастя знедолених у творах мислителя зустрічаються досить рідко, але вони все ж таки є. Так, С. Оріховський убачає причину політичних переворотів у суспільній нерівності: *«... з пригод інших людей бачив я, що нерівність є трутисною свободи і що там зле діється, де один другому каже: я – вільний, а ти – невільний; я – пан, ти – підлеглий; я – можний, ти – слабкий. У такій державі і до занепаду посполитого недалеко»* (Оріховський, 1995).

Переконливим є передбачення С. Оріховського, що коли в Польщі зруйнуються основи основ і множитимуться чвари (мутна вода), то *«замість вугра впіймаємо в тій ковбані лютотого василіска посполитого, який одним своїм поглядом Польську державу вмить заразить, а той василіск буде нічим іншим, як або мечем духовним, або недругом зі сторони»* (Оріховський, 1995). Таким чином, убачаємо в цих словах передбачення майбутніх козацьких повстань, які розпочнуться за тридцять років по тому, як буде написано твір.

На думку С. Оріховського, *«добре влаштована держава є картиною царства Божого»* (Оріховський, 1995). Король акумулює численну різноманітність справ і про все турбується, є основою, через яку Бог роздає дари людові, а їх має в собі. Священник асоціюється з кошем, у якому залишилися частки Христового хліба, а ними і є король і держава; зміст же тих часток сховано у священницьких урядах. Частки ті треба шукати не в Римі, у святій столиці Петра, а в папського намісника в Польщі. Отже, стверджується, що все здорове і благодатне в суспільстві Бог дає людям через священника, а де нема священника, там нема миру.

У «Квінкунксі другім» С. Оріховський пояснює, чому уподібнив Польську державу квінкунксу, тобто компасу. Трактуючи назву свого твору, яка містить певне смислове навантаження, митець зазначає, що подвійна трикутна фігура «дрія» є початком усіх інших фігур: *«Бо та фігура в усіх інших фігурах може бути чи квадратом, чи п'ятикутником... чи іншою якоюсь фігурою»* (Оріховський, 1995).

А та подвійна трикутна фігура зі спільним середнім пунктом утворює таку фігуру, яка має назву «Квінкункс».

X	X
	X
X	X

Це слово, запозичене з латини («квінек»), у поляків називається «цинкем». Автор зазначає, що римляни Варрон, Цезар, Цицерон, Квінтіліан називали

ту фігуру «Квінкунцем». Обумовлює автор його унікальність тим, *«що з якого б кута в «цинку» око не прикладеши, то весь його у своїм полі зору маси»* (Оріховський, 1995), на що неспроможна жодна з інших фігур. Згадує Колумеллу, особливого майстра в селянських справах, який доводив, що більш правильної форми фігури для садження садів, ніж «цинк», нема. Така інтерпретація утаємниченої назви пов'язана з роздумами над природою Польської держави, над пошуком рішень політичних і суспільних проблем, адже недостатньо Польщі мати короля, священника, вівтар. У зазначену поняттєву піраміду оратор включає ще й віру (або закон) та об'єднує всі складники під банею святої апостольської Церкви: *«Отож, якщо ми хочемо на жодному ступені Польської держави не шкутильгати, тримаймося того цинку, раджу...»* (Оріховський, 1995).

Загалом із цифрою «п'ять» або «цинк» Оріховський пов'язує ще декілька важливих понять. Згадує, наприклад, 5 каменів, якими Давид знищив Голіафа, 5 заповітних Книг Мойсея, 5 ран Христових. Навіть Святий хрест, на думку Оріховського, містить «правдивий «квінкункс», із дво-якої «дриї» виконаний. Також за подобою Святого хреста, в основі якого лежить «квінкункс», побудований і вівтар короля. Тут убачається символіка числа «5», яку митець вводить у зміст трактату для зображення святості представлених суспільних елементів, ставить еліту Польської Корони, церкву та найважливіші, на його думку, рушії розбудови нації в один ряд із провідними образами християнської етики.

Беручи до уваги те, що «Компас» — один із передостанніх творів мислителя, варто підкреслити, що автор його розглядав як власний політичний заповіт, проповідував, щоб за прикладом його «Квінкунксу» розбудовувалася Польська Корона, що представлена чотирма символами держави й об'єднана під банею Святої Церкви Апостольської.

Таким чином, в образі «Квінкунксу» мислитель утілює головні чинники Польської держави: короля, священника, вівтар і віру, об'єднані в апостольській церкві. Якщо ж порушити ці засади, зазначає він, держава впаде. Далі йде полемічний пасаж, спрямований проти протестантизму, яке несе загрозу Польській державі, бо руйнує її засади.

Розглядаючи типи держав у «Квінкунксі», мислитель протиставляє королівство і князівство: *«Цар над царями, Господь Христос, назвав свою державу королівством, а диявольську, протилежну собі державу, назвав князівством ні за що інше, як за те, що королівству властива свобода, в якій спочатку народилися були, і яку потім через гріх втратили і з королівства до князівства потрапили»* (Оріхов-

ський, 1995). У князівстві, уважає Оріховський, панує деспотія, бо князь володіє підданими в межах власного бажання. Влада ж польського короля обмежена, оскільки в країні встановлено свободи (вольності). У Литовському князівстві, отже, панує князівська деспотична влада. Якщо ж Литва хоче жити в свободі, вона повинна прагнути до унії з Польщею (така унія й була прийнята в Люблині за п'ять років по тому). Князівська влада в Литві є спадковою, відповідно, князь має особисте право на підданих, а тому невільна Литва не може з'єднатися з вільною Польщею, доки великий князь не наділить її волею.

Автор є переконаним прихильником вольностей і вважає, що саме в них зосереджена «слава вільного поляка», адже йдеться про свободу не будь-якого поляка взагалі, а шляхтича. Шляхтич у Польщі не має жодного невільного обов'язку: королю він зобов'язаний віддавати пошану в титулі, платити податок із земель і ходити в походи. У князівстві ж, тобто в деспотії, шляхтич не є правдивим і не наділений жодним певним правом, бо там панує не закон, а страх. У деспотіях, якими бачаться авторові князівства, *«кожне рабство ... проти деспотів, тобто проти свого князя, природжену війну веде»* (Оріховський, 1995), адже за природним правом той, хто позбавлений свободи, ненавидить свого пана.

Так, протиставляючи деспотію і шляхетський демократизм, автор рішуче стає на боці останнього, але, з іншого боку, радить Литві не просто встановити в себе такий самий устрій, тобто перетворитися на окреме королівство польського зразка, а й підкоритися Польщі, ліквідувати своє князівство, і хай *«неволлю на свободу, ганьбу на честь, глупоту на мудрість, а неотесаність свою на освічену натуру польську хутко змінює»* (Оріховський, 1995).

Цікаві думки в «Квінкунксі» висловлює автор у прикінцевому пророцтві, де йдеться про загибель Польської держави. Апокаліптичні настрої з'явилися в польському суспільстві вже в період написання твору: *«Почуєш одностайний людський голос: «Згинемо!»* (Оріховський, 1995). Сам С. Оріховський називає себе *«тінню дому, що постійно міркує про явний свій занепад»* (Оріховський, 1995), бо відчуває, що той має згинутися *«у розбраті домовому або в ув'язненні ворожому»* (Оріховський, 1995). Поляків він називає «блюзнірами», а Польщу — «дочкою розбійника»: *«... о негіднице Польщо, накладеши головою за своє блюзнірство»* (Оріховський, 1995). Бог же вразив Польщу *«несамовитістю, сліпотою і шалом розуму»* (Оріховський, 1995). С. Оріховський про- рокує початок загибелі Польської держави після смерті короля, оскільки його *«смерть є явною*

смертю Польської держави» (Оріховський, 1995). По тому в Польщу мають прийти, як він бачить, розладнана рада, грабування церков, смерті священників, пограбування осель, внутрішні чвари й погроми, посполиті спустошення. І, нарешті, автор бачить «Польську Корону, що плаває у крові своїх громадян» (Оріховський, 1995). Усе це й справді буде відбуватися за часів правління Сигизмунда III та Владислава IV. Відтак причину падіння Польщі автор убачає передусім у відсутності єдності в релігійному питанні.

Висновки. Таким чином, в образі «Компасу» мислитель утілює основні чинники Польської держави, якими є власне *король, священник, вівтар*

і *віра*, що об'єднані під егідою апостольської церкви. Так, бачимо, що твір спрямовано на зміцнення теократичного ладу, магістральною в ньому постає думка, що держава повинна бути цілком підпорядкованою церкві. Також можна стверджувати, що компромісна концепція ідеальної держави хоч у своїх найближчих намірах і мала на меті виправлення устрою сучасної Оріховському Польщі, проте відображає погляд мислителя на ідеал чи мету держави в цілому. Письменник залишив у спадок не лише своїм сучасникам співгромадянам, а й прийдешнім поколінням цінні поради й настанови щодо побудови та управління великою об'єднаною державою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Литвинов В. Д. Уявлення про людину ранніх українських гуманістів. *Філософія. Історія культури. Освіта* : збірник. Харків, 1996. 342 с.
2. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Реформаційні й гуманістичні ідеї в братських школах. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). Київ, 1990. 539 с.
3. Оріховський Станіслав Квінкункс, тобто взірець устрою Польської держави. *Українські гуманісти епохи Відродження* : антологія : у 2 т. / упорядн., склав примітки та словник імен, назв, термінів В. Литвинов ; перекл. з лат. В. Литвинов та ін. Київ : Наукова думка, Основи, 1995. Ч. 2. 432 с. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum12.htm> (дата звернення: 11.10.2021).

REFERENCES

1. Litvinov V. D. Uyavlennya pro lyudynu rannikh ukrains'kikh humanistiv [The idea of the man of the early Ukrainian humanists]. *Filosofiya. Istorya kul'turi. Osvita* (zbirnik). Kharkiv, 1996. 342 p. [in Ukrainian].
2. Nichik V. M., Litvinov V. D., Stratii Ya. M. Reformatsiini i humanistichni ideї v brats'kikh shkolakh. *Gumanistichni i reformatiini ideї na Ukraїni (XVI – pochatok XVII st.)* [Reformation and humanistic ideas in fraternal schools. Humanistic and Reformation Ideas in Ukraine (XVI – early XVII centuries.)]. K., 1990. 539 p. [in Ukrainian].
3. Orikhovs'kii Stanislav Kvinkunks, tobtov vzirets' ustroyu Pol's'koї derzhavi. [Quinkunks, ie a model of the Polish state]. *Ukrains'ki humanisti epokhi Vidrodzhennya* (Antologiya) [Ukrainian humanists of the Renaissance (Anthology)]. U 2 t. Uporyadn.,sklav primitki ta slovník imen, nazv, terminiv V. Litvinov; perekl. z lat. V.Litvinov ta in. K. «Naukova dumka», «Osнови», 1995. P. 2. 432 p. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum12.htm> (date of the application 11.10.2021) [in Ukrainian].